

De Pachthof van Houthem Sint-Gerlach

INLEIDING

In het Geuldal tussen Meerssen en Valkenburg ligt het landgoed Houthem Sint-Gerlach. Het complex bestaat uit een kasteel (1713) met daaraan vastgebouwd de kerk van Sint-Gerlach en aansluitend daarachter een boerderij genaamd de Panthof (beide uit het begin van de 18de eeuw). Ten oosten van deze gebouwen ligt een carrévormige monumentale hoeve, de Pachthof (1755). Het landgoed bestaat verder uit nog een boerderij en 65 ha. grond.

De restauratie van de kerk is enige jaren geleden voltooid; het kasteel echter en vooral de Pachthof verkeren in een verwaarloosde staat.

Na de dood van baron de Selys in 1961 heeft het kerkbestuur van Houthem Sint-Gerlach het landgoed geërfd. Sindsdien is er weinig aan de gebouwen gedaan. De al enkele jaren leegstaande hoeve en het onbewoonde kasteel brengen geen geld op. De pachten van beide andere boerderijen zijn zo laag, dat er geen middelen zijn om de gebouwen te restaureren. Dit verhaal wil vooral een pleidooi zijn voor de nodige restauratie van de Pachthof.

Deze Pachthof, in de tweede helft van de 18de eeuw gebouwd door de Akense architect Johann Joseph Couven, staat al enige jaren te verkommeren. In de loop der jaren zijn veel vernielingen aangericht en heeft men er allerlei waardevolle onderdelen uitgesloopt. Regen en vorst hebben grote schade veroorzaakt. Toch mag dit schitterende monumentale gebouw, gelegen in een van de mooiste natuurgebieden in Nederland – het Geuldal – niet verloren gaan, mede vanwege zijn positie binnen de 18de-eeuwse architectuur in Zuid-Limburg in het algemeen en het oeuvre van architect Couven in het bijzonder. Aangezien het niet waarschijnlijk is, dat op stel en sprong iemand gevonden wordt die de Pachthof wil restaureren, zullen op korte termijn maatregelen moeten worden genomen om het gebouw op zijn minst te consolideren en niet nog verder te laten verpauperen.

DE ARCHITECT JOHANN JOSEPH COUVEN

In de 18de eeuw heeft de vanuit Aken werkzame architect Johann Joseph Couven (1701-1763) een stempel gedrukt op de ar-

chitectuur in Zuid-Limburg. Steunend op lokale bouwtradities werkte hij zich op tot dé architect van de barok- en rococostijl in het gebied Aken-Luik-Maastricht. In Aken heeft hij altijd de erkenning gekregen die hij waard is. Zo is er een Couvenmuseum aan de Hühnermarkt en werd in 1983 een tentoonstelling ingericht in het Suermondt-Ludwig museum over zijn leven en werk. Helaas zijn in deze stad veel van zijn bouwwerken gedurende de tweede wereldoorlog door bombardementen vernield.

De familie Couven stamt af van een adellijk geslacht uit het land van Luik en wel uit het dorp Clermont. Johann Joseph werd op 10 november 1701 in Aken geboren, als zoon van Johann Jakob Couven (1656-1740), notaris en eerste secretaris van de 'Reichsstadt' Aken.¹

Over de scholing van Johann Joseph ontbreken biografische gegevens. Men is aangewezen op indirecte informatie, zoals zijn studietekeningen. Hieruit blijkt dat hij de bouwwerken van Aken als voorbeeld nam, maar ook kennis had van de toen bekende architectuurboeken. Zo wordt duidelijk uit de studietekeningen en met name uit een manuscript over zuilenordes van zijn hand dat hij architectuurtheoretische werken, zoals die van Vitruvius, Vignola, Palladio en Serlio gelezen had.² Opmerkelijk is dat hij geen Franse werken citeert, hoewel uit zijn tekeningen waar te nemen valt dat hij het werk van Bérain, Meissonniers, Marot en Blondel gekend heeft. Dit blijkt uit zijn schetsen, waartussen zich ook een kopie van J. F. Blondels werk: 'De la distribution des maisons de plaisance' bevindt, dat in 1737/38 in Parijs verscheen.³

Het kasteel van Sint Gerlach uit 1713. Het verkeert in bouwvallige staat. Foto Rijksdienst Monumentenzorg, Zeist.

Luchtfoto van het totale complex Sint Gerlach. Het complex bestaat uit een kasteel met daaraan vastgebouwd de kerk van Sint-Gerlach. Aansluitend daarachter de boerderij de Panthof uit het begin van de 18de eeuw. Ten oosten van deze gebouwen de carrévormige monumentale hoeve, de Pachthof uit 1755.

Belangrijk voor de vorming van Couven was ook zijn contact met de vermaarde Zuidduitse barokarchitect Conrad Schlaun (1695-1773), die voor de Prinsbisschoppen van Würzburg en Münster werkte. Deze was in de periode 1729-34 voor opdrachten in Limburg. Hij ontwierp voor de Graaf van Plettenberg de kerk te Eijs en de Kapucijnerkerk te Wittem. Dat Couven Schlaun gekend heeft en door hem beïnvloed is bewijst het volgende: Een tekening van de kerk te Eijs bevindt zich onder de tekeningen van Couven, waarbij het niet duidelijk is, of het een tekening van Schlaun zelf is of een kopie gemaakt door Couven. Schlaun en Couven zijn vaak verwisseld. Of Schlaun Couven naar Würzburg verwezen heeft, waar de Prinsbisschoppen de grote opdrachtgevers van kerkelijke barokbouwkunst waren, is niet bekend.⁴

Couven's bouwactiviteiten bestrijken de periode 1730-1760. Hij werd in Aken benoemd tot burger- en stadsarchitect en volgde Laurenz Mefferdatis (1677-1748) op, die tot in het begin van de jaren veertig werkzaam was als 'Stadtsteinmetz'. Mefferdatis werd vooral beroemd door het bouwen van het Cornelius- en Karlsbad. Ook werd hij gevraagd voor het bouwen van huizen voor particulieren. Een voorbeeld hiervan in Limburg is de bouw van het kleine herenhuis en de verbouwing van het grote herenhuis Strijthagen (± 1708) te Schaesberg. Mefferdatis is nog traditioneel als handwerker/vakman werkzaam, terwijl Couven meer theoretisch geschoold was en theoretisch te werk ging. Het ambt van Couven valt te vergelijken met het hedendaagse beroep van ingenieur-architect.⁵ Couven beheerste het door Mefferdatis gehanteerde vormenappa-

raat, hetgeen bewezen wordt door zijn tekeningen van Mefferdatis' vensters. Alleen in zijn beginperiode maakte Couven van Mefferdatis' ontwerpen gebruik, later stond hij vooral onder invloed van de architectuur van Zuid-Duitsland en Frankrijk.⁶ Couven heeft een duidelijk stempel gedrukt op de ontwikkeling van het woonhuis in het gebied Aken-Luik-Maastricht, zoals Huis Vercken te Eupen en het Wespienhuis in Aken. Zijn belangrijkste ontwerpen zijn echter ontstaan ten dienste van kerkelijke en vorstelijke opdrachtgevers, bijvoorbeeld: de R.K. te Oud Valkenburg, de abdijgebouwen van Sinnich en Munsterbilsen en de Pachthof van het Stift Houthem Sint-Gerlach.

DE PACHTHOF HOUTHEM SINT-GERLACH

De omstreeks 1750 door Couven ontworpen Pachthof van Houthem Sint-Gerlach is carrévormig en symmetrisch aangelegd. Tegenover de ingangspartij ligt een grote schuur waarop ooit een mansardedak rustte. De bijgebouwen hebben op de hoeken verhoogde paviljoens met mansardekappen. Vooral de schuur, waarvan de monumentale poort, voorzien van pilasters, kroonlijst en tympanon, is verdwenen, verkeert in een zeer slechte staat. Door middel van betonstenen steunberen wordt momenteel getracht de scheefgezakte noordelijke muur recht te houden. Enige jaren geleden is de mansardedak vervangen door een noodkap van ijzeren golfplaat. Doch ook de overige delen van het complex dienen dringend gerestaureerd te worden. Met de dag brokkelt het monumentale gebouw verder af. De dakgoten hangen zwaar door, struikjes groeien in

de voegen tussen de mergelblokken. Wat binnen ooit stucwerkplafonds waren, ligt nu in stukken op de vloer. De contouren van de schoorsteenmantels zijn nog vaag te herkennen, vocht en schimmel zijn overal aanwezig. Het geheel kan nog hersteld worden, indien er niet te lang mee gewacht wordt. Door het verval wordt restauratie immers met de dag duurder. De hoeve zal anders snel een onherstelbare ruïne worden.

DE PLANNEN

In het voorjaar van 1981 is het eerste schetsplan voor een golfbaan in Houthem Sint-Gerlach ontstaan. De aanleg van een golfbaan houdt in dat de Pachthof gerestaureerd wordt en als paviljoen gebruikt wordt. De Pachthof is in de plannen bestemd als accommodatie bestaande uit een beheerderswoning, enige appartementen, een restaurant, een golfwinkel en een garage voor golfkarretjes en onderhoudsmateriaal. De aanleg van het golfpark betekent niet dat er ingrijpende wijzigingen in dit mooie gebied komen. Slechts op enkele plaatsen zijn scheiden ophogingen nodig. Er worden geen grootschalige bouwwerken neergezet en flora en fauna blijven intact. Het plan kon tot nu toe niet verwezenlijkt worden, omdat een der pachters op het landgoed bezwaren maakt.

Het kerkbestuur zelf ziet het meeste heil in een functie als congrescentrum of museum. Of deze ideeën financieel haalbaar zijn is de vraag, gezien het feit dat er in Valkenburg al enige congresruimtes en een streekmuseum zijn.

Een restauratie van het landgoed zal in fases aangepakt moeten worden. In de eerste fase

zou de Pachthof gerestaureerd moeten worden. Uit een kostenraming is gebleken dat het herstelwerk aan de Pachthof vijf miljoen gulden gaat kosten. De staat zal door middel van subsidies vier miljoen gulden bijdragen. Het kerkbestuur van Houthem zal het resterende bedrag bijeen moeten brengen. In de tweede fase wordt het kasteel zelf gerestaureerd. Op het eerste oog is het kasteel er minder erg aan toe dan de andere gebouwen van het complex. Er is enige jaren geleden een nieuw dak opgelegd, dat enige bescherming biedt. Doch ook hier heeft het verval zijn intrede gedaan. Door de kapotte ramen hebben regen en wind vrij spel en ook vernielingen, door mensenhanden aangericht, hebben hun sporen nagelaten. In een derde fase dient ook de Panthof, de boerderij die aan het kasteel en de kerk vastligt, opgeknapt.

Restaureren van dit complex is alleen verantwoord als er een duurzame en zinvolle bestemming is. In een onbewoond gebouw begint het verval op het moment dat de restauratie voltooid is. Ook moet er voor gewaakt worden dat er voorzieningen worden getroffen, die in dit landschap niet thuis horen, zoals een woningbouwproject of een pretpark in en rond het kasteel.

Ir. K. J. C. Merks

Noten

- 1) Katharina Köver, *Johann Joseph Couven, Ein Architekt des 18. Jahrhunderts zwischen Rhein und Maas*, Aachen 1983, 10.
- 2) Katharina Köver: *ibid.* 11.
- 3) Paul Schoenen, *Johann Joseph Couven*, Düsseldorf 1964, 18.
- 4) Katharina Köver: *op. cit.*, 16.
- 5) Paul Schoenen, *op. cit.*, 14.
- 6) Paul Schoenen, *ibid.* 16.

Geraadpleegde literatuur:

- Bulletin KNOB*, De Sint-Gerlachuskerk te Houthem, jrg. '76, april '77.
- Deutsche Kunstdenkmäler, Niederrhein*
Haas, J. A. K. *Inventaris van het archief van het Norbertinessenklooster van Sint-Gerlach*, Maastricht '71
- Handbuch der Deutschen Kunstdenkmäler*, dl. 2 die Rheinlande, 38
- Heusch, Hermann *Der Wylresche Hof in Aachen*, *Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins*, bnd 68, jrg. '56, Aachen '56, 333-359
- Keller, Harald *Die Kunst des 18. Jahrhunderts*, Berlin '71, 11-23, 99-118
- Klapheck, Richard *Die Baukunst am Nieder-Rhein*, Düsseldorf 1916
- Köver, Katharina *Johann Joseph Couven*, Sonderband IX *Aachener Kunstblätter*, Aachen '83
- Die Kunstdenkmäler der Rheinprovinz, Landkreise Aachen und Eupen*, 9de bnd II, Düsseldorf 1912
- ibidem*, *Stadt Aachen* dl. II en III
- Mummenhoff, Wilhelm *Zur Geschichte des Architekten L. Mefferdatis*, *Aachener Geschichtsverein*, bnd 63, jrg. '50, 26-40
- Philippens, H. J. J. *Houthem's verleden*, '83
- Rhoen, C. *Der städtische Baumeister Laurenz Mefferdatis*, Aachen 1896
- Schoenen, Paul *Johann Joseph Couven*, Düsseldorf '64 Laurenz Mefferdatis, *Stadtsteinmetz und -murer zu Aachen, vom Bauen, Bilden und Bewahren*, *Festschrift für Willy Weyeres*, '63, 241-253

Contributie niet omhoog maar graag wat extra i.v.m. jubileum

Alle leden hebben thuis een acceptgirokaart in de bus ontvangen inclusief de oproep de ook dit jaar weer niet verhoogde contributie vrijwillig wat te verhogen in verband met de extra kosten voor het jubileum.

De penningmeester wil deze oproep nog eens in Heemschut herhalen. We laten hem hieronder aan het woord.

'Door uw lidmaatschap van Heemschut hebt u ons steeds in onze activiteiten ten behoeven van de bescherming van de monumenten in ons land gesteund. Wij zijn u daarvoor erkentelijk.

De contributiebedragen en andere baten en giften, die wij ontvangen, gaan echter geheel op aan onze actieve zorg voor de monumenten. Dit betekent dat wij voor de herdenking van het 75-jarig jubileum in 1986, ook al wordt dit, zoals de bedoeling is, op bescheiden voet gevierd, extra middelen nodig hebben.

We zouden daarom een beroep op u willen doen ons voor de jubileumviering met een bijzondere financiële bijdrage te steunen. Juist omdat u de monumentenzorg een goed hart toedraagt, zult u willen dat Heemschut ook bij de herdenking van het 75-jarig bestaan goed voor de dag komt. Aarzelt u niet. Ook kleine bedragen zijn van harte welkom. Mogen wij op u rekenen? Met dank bij voorbaat'.

Molens kijken

Zaterdag 10 mei 1986 is het weer Nationale Molendag. Reserveert u die dag als u eens een aantal molens van binnen wilt gaan bekijken en staaltjes van technisch vernuft uit vervlogen dagen wilt bewonderen. Een groot aantal molens zal die dag voor het publiek worden opengesteld.

Informeert u tegen die tijd eens bij de plaatselijke Vereniging voor Vreemdelingenverkeer (VVV) om te weten te komen waar u die dag naartoe kunt gaan. Er komt uitgebreide informatie over.

De Nationale Molendag valt samen met de Landelijke Fietsdag van de Algemene Nederlandse Wielrijders Bond (ANWB). U kunt u voor die dag aansluiten bij een groepje fietsers en van molen naar molen rijden. Natuurlijk mag u ook op eigen gelegenheid molens gaan kijken.

De omroepvereniging TROS zal aan beide evenementen die tiende mei ruim aandacht besteden.

ROME TEGEN SLUITING H.H. KERK BREDA

Het besluit van bisschop Ernst om de Heilig Hartkerk in Breda te sluiten is voorlopig door het Vaticaan verworpen. Het besluit is inmiddels opgeschort. De fraaie negentiende eeuwse kerk, waarover wij in ons vorige nummer nog schreven n.a.v. de mede door ons georganiseerde studiedag over kerken uit deze eeuw, moet dicht, vindt de bisschop. De kosten van onderhoud zouden te hoog oplopen en het aantal parochianen zou zo'n grote kerk niet langer nodig maken. Een groepje gelovigen stak daar een stokje voor en ging over tot bezetting van de kerk. De rechtbank van Breda besliste echter, dat de kerk moest worden ontruimd. Het Supremum Tribunale van het Vaticaan dacht daar gelukkig anders over.

Gevraagd

REDACTEUR/ARCHITECTUUR- HISTORICUS. V/M

Door het vertrek van één van onze redactrices is er bij de redactie van Heemschut een vacature ontstaan.

Voor het opvullen hiervan denken wij aan een architectuur-historicus(a) al of niet afgestudeerd, die over veel contacten in de wereld van architectuurgeschiedenis en mo-

nummentenzorg beschikt. Bovendien verwachten wij een creatieve inhoudelijke inbreng in de redactie van ons tijdschrift.

Hij of zij dient verder over een vlotte pen te beschikken. Over een (bescheiden) vergoeding valt nader overeen te komen.

De te besteden tijd kan variëren van een tot twee dagdelen per week. Inlichtingen kunnen worden ingewonnen bij eindredacteur J. Kamerling tel. 020-225292.